

Szymon KUCHARSKI 

Uniwersytet Jagielloński

szymon.kucharski@doctoral.uj.edu.pl

DIABEŁ TKWI W SZCZEGÓŁACH

PORÓWNANIE REZOLUCJI 15/9 ORAZ REZOLUCJI 48/13 RADY PRAW CZŁOWIEKA ONZ

ABSTRACT

The Devil Is In the Details. Comparison of Un Human Rights Council Resolution 15/9 And Resolution 48/13

When on October 8, 2021, the United Nations Human Rights Council issued resolution no. 48/13, proclaiming the human right to a clean, healthy and sustainable environment, this event was described as a breakthrough act for contemporary international law. It was expected to achieve at least the same success as Resolution no. 15/9 on the human right to water and sanitation. However, an in-depth comparative analysis of both acts from the perspective of their effectiveness in international law leads to different conclusions. Resolution no. 48/13, although it does bring the international community closer to the customary human right to the environment, has a number of shortcomings that may lengthen the path to this goal.

Keywords: right to environment, right to water, human rights

Słowa kluczowe: prawo do środowiska, prawo do wody, prawa człowieka

WPROWADZENIE

Kiedy w lutym 2021 roku David Attenborough przestrzegał Radę Bezpieczeństwa ONZ (RB ONZ), że zmiany klimatyczne są największym zagrożeniem, przed jakim ludzkość kiedykolwiek stała¹, nie mógł się spodziewać, iż natura szybko potwierdzi jego słowa. Od huraganu Ida w Luizjanie², przez powodzie w środkowej Europie³, kończąc na katastrofalnym cyklonie Tauktae na Oceanie Indyjskim⁴, świat nawiedził szereg katastrof naturalnych, których nasilenie oraz destrukcyjność bezpośrednio można łączyć z ocieplającą się planetą⁵. A ekstremalne zdarzenia pogodowe to tylko jedna z negatywnych konsekwencji coraz wyższych średnich temperatur. Należy spodziewać się, że każdy następny rok będzie coraz trudniejszym wyzwaniem dla cywilizacji.

Globalne wyzwania wymagają zaś globalnych rozwiązań, reguł postępowania, które będą obowiązywać wszystkich członków społeczności międzynarodowej, czyli właściwie sformułowanego prawa międzynarodowego. W ciągu ostatnich dziesięcioleci przyjęto szereg aktów prawnomiędzynarodowych, mających na celu powstrzymanie zmian klimatycznych, na czele z Porozumieniem Paryskim z 2015 roku. Trudno jednak nie zauważyć, że działania te nie przyniosły jeszcze spodziewanych efektów⁶. Stąd można wywnioskować, że istnieje przestrzeń na nowe normy prawa międzynarodowego, które mogłyby pomóc powstrzymać globalne ocieplenie. Wśród nich także te proklamujące istnienie nowych praw jednostki.

Przyczynkiem do napisania niniejszej pracy był jeden z aktów Rady Praw Człowieka ONZ (RPCz) – Rezolucja 48/13 Rady Praw Człowieka ONZ z dnia 8 października 2021 r. dotycząca praw człowieka do czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska (Rezolucja 48/13)⁷. Wzbudziła ona entuzjazm zarówno wśród polityków⁸, jak

¹ *Climate Change 'Biggest Threat Modern Humans Have Ever Faced', World-Renowned Naturalist Tells Security Council, Calls for Greater Global Cooperation*, un.org, 23 II 2021, [online] <https://www.un.org/press/en/2021/sc14445.doc.htm>, 2 IV 2022.

² A. Gurgul, *Huragan „Ida” uderzył w Luizjanę. Około miliona ludzi nie ma prądu, jest pierwsza ofiara śmiertelna*, wyborcza.pl, 30 VIII 2021, [online] <https://wyborcza.pl/7,177851,27508962,huragan-ida-uderzyl-w-luizjane-kilkaset-tysiecy-ludzi-nie-ma.html>, 2 IV 2022.

³ *Powódź w Niemczech. „Katastrofa Narodowa”*, dw.pl, 16 VII 2021, [online] <https://p.dw.com/p/3wYav>, 2 IV 2022.

⁴ J. Yeung, E. Mitra, *India Lashed by Strongest Cyclone to Ever Hit West Coast as it Reels from Covid Disaster*, cnn.com, 16 VII 2021, [online] <https://www.cnn.com/2021/05/18/india/india-cyclone-tauktae-covid-monsoon-intl-hnk/index.html>, 2 IV 2022.

⁵ M. McGrath, *Climate Change: Huge Toll of Extreme Weather Disasters in 2021*, bbc.com, 27 XII 2021, [online] <https://www.bbc.com/news/science-environment-59761839>, 2 IV 2022.

⁶ Co zostało przystępnie wyjaśnione przez niemiecką organizację pozarządową Climate Action Tracker, zob. <https://climateactiontracker.org/global/cat-thermometer/>, 2 IV 2022.

⁷ Rezolucja 48/13 Rady Praw Człowieka ONZ z dnia 8 października 2021 r. dotycząca praw człowieka do czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska, sygn. A/HRC/48/13.

⁸ E. Farge, *UN Declares Access to a Clean Environment a Human Right*, reuters.com, 8 X 2021, [online] <https://www.reuters.com/business/environment/un-passes-resolution-right-making-clean-environment-access-human-right-2021-10-08/>, 2 IV 2022.

i przedstawicieli nauki prawa międzynarodowego⁹. David Boyd, były specjalny sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i środowiska, przyrównał jej znaczenie¹⁰ do innego aktu tego organu – Rezolucji 15/9 Rady Praw Człowieka ONZ z dnia 30 września 2010 r. dotyczącej praw człowieka i dostępu do wody pitnej i urządzeń sanitarnych¹¹ (Rezolucja 15/9). Komentarze świadczą o tym, że Rezolucja 15/9 była katalizatorem zmian praktyki państw, dzięki czemu prawo człowieka do wody stało się co najmniej normą zwyczajową *in statu nascendi*¹². Uważna lektura obu aktów prawnych niekoniecznie prowadzi jednak do aż tak pozytywnych wniosków. Dlatego tezą niniejszego tekstu jest stwierdzenie, że z uwagi na treść oraz okoliczności jej uchwalenia Rezolucja 48/13 najprawdopodobniej nie przyczyni się do rozwoju zwyczajowego prawa międzynarodowego w takim stopniu jak Rezolucja 15/9.

Celem niniejszego artykułu jest porównanie wspomnianych rezolucji pod względem ich potencjalnego wpływu na rozwój prawa międzynarodowego. Podstawowym paradygmatem opracowania jest pozytywizm prawniczy, a metodą badawczą – metoda porównawczo-prawna z elementami metody formalno-prawnej. Jako główny „wzorzec kontroli” przyjęty został model teoretyczny Nigela White’a odnośnie do realnego oddziaływania aktów *soft-law* (jakimi niewątpliwie są rezolucje RPCz) na „twarde” prawo międzynarodowe¹³.

Niniejszy artykuł składa się z czterech części. Na wstępie krótko przedstawiono cechy łączące oba akty w celu udowodnienia zasadności ich porównywania. W drugim rozdziale szczegółowo omówiono Rezolucję 15/9, a w kolejnym – Rezolucję 48/13. Opracowanie kończy się podsumowaniem, w którym przedstawiono wnioski z porównania obu aktów prawnych, istotne z perspektywy przyszłych działań prawotwórczych społeczności międzynarodowej.

Przed rozpoczęciem właściwej analizy warto zwrócić uwagę na cztery aspekty omawianego zagadnienia.

Po pierwsze, uchwały RPCz są zasadniczo niewiążące prawnie¹⁴. Rada jako organ pomocniczy może korzystać wyłącznie z kompetencji posiadanych przez organ odpowiedzialny za jej stworzenie, czyli Zgromadzenie Ogólne ONZ (ZO). Jako że ten

⁹ A. Savaresi, *The UN HRC Recognizes the Right to a Healthy Environment and Appoints a New Special Rapporteur on Human Rights and Climate Change. What Does It All Mean?*, ejiltalk.org, 21 X 2021, [online] <https://www.ejiltalk.org/the-un-hrc-recognizes-the-right-to-a-healthy-environment-and-appoints-a-new-special-rapporteur-on-human-rights-and-climate-change-what-does-it-all-mean/>, 2 IV 2022.

¹⁰ *The best example we have of what kind of a difference these UN resolutions make is if we look back at the resolutions in 2010 that for the first time recognized the right to water. That was a catalyst for governments all over the world who added the right to water to their constitutions, their highest and strongest laws.* Zob. *The Human Right to a Clean and Healthy Environment: 6 Things You Need to Know*, news.un.org, 15 X 2021, [online] <https://news.un.org/en/story/2021/10/1103082>, 2 IV 2022.

¹¹ Rezolucja 15/9 Rady Praw Człowieka ONZ z dnia 30 września 2010 r. dotycząca praw człowieka i dostępu do wody pitnej i urządzeń sanitarnych, sygn. A/HRC/RES/15/9.

¹² Zob. przypis nr 27.

¹³ N. White, *The Law of International Organizations*, Manchester 2012, s. 147-169.

¹⁴ B. Rudolf, *United Nations Commission on Human Rights/United Nations Human Rights Council*, [w:] *Max Planck Encyclopedias of International Law*, red. A. Peters, R. Wolfrum, Oxford 2022, s. 5.

organ nie może wydawać rezolucji wiążących *in foro externo*, podobnie rezolucji RPCz nie można uznać za samoistne źródło zobowiązań prawnych wobec państw.

Po drugie, niniejszy artykuł nie zakłada, że państwa poczuć się związane omawianymi dokumentami, ale przyjmuje, iż mogą one stać się katalizatorami rozwoju prawa zwyczajowego, które może stanowić źródło powszechnego prawa międzynarodowego (ang. *general/universal international law*), rozumianego jako prawo wiążące wobec wszystkich członków społeczności międzynarodowej¹⁵.

Po trzecie, trzeba pamiętać, że – w przeciwieństwie do Komitetu Praw Człowieka ONZ – RPCz jest organem politycznym, a nie eksperckim lub *quasi-sądownym*¹⁶. Z jednej strony oznacza to, że działania Rady mogą być mniej sprofesjonalizowane niż inicjatywy innych podmiotów systemu ONZ. Z drugiej jednak strony głosowanie na forum RPCz można oceniać z perspektywy zasad tworzenia zwyczaju międzynarodowego, gdyż głos „za” aktem przewidującym daną normą prawną można uważać za deklarację kształtującą co najmniej *opinio iuris* w sprawie nowej normy prawnomiędzynarodowej¹⁷.

Po czwarte, finalne założenie ma charakter pozaprawny. Za stanowiskami Międzypaństwowego Komitetu ds. Zmian Klimatu¹⁸ oraz Polskiej Akademii Nauk¹⁹, należy jednoznacznie stwierdzić, że postępujące zmiany klimatyczne są faktem, tak jak ich antropogeniczne pochodzenie. Bez przyjęcia tego stwierdzenia wszelka dyskusja prawnicza będzie oderwana od rzeczywistości i może prowadzić do fałszywych wniosków²⁰.

¹⁵ Krótko, acz trafnie, zdefiniował Roman Kwiecień powszechne prawo międzynarodowe jako *prawo całej i dla całej społeczności międzynarodowej*, co następnie uzupełnił przedstawieniem trzech znaczeń tego terminu najczęściej stosowanych w doktrynie: normatywne, tj. prawo międzynarodowe wiążące wobec wszystkich państw, systemowe, skupiające się na spójności systemowej prawa międzynarodowego, a także oparte na koncepcji *common law of mankind*, w której w centrum ochrony prawa międzynarodowej znajduje się jednostka ludzka (zob. R. Kwiecień, *Teoria i filozofia prawa międzynarodowego*, Warszawa 2011, s. 82-83). Szczególnie pierwsza z tych perspektyw będzie stosowana w niniejszym artykule, jednakże nie są one wobec siebie rozłączne, a wzajemnie się uzupełniają. Jako źródła powszechnego prawa międzynarodowego R. Kwiecień wymienia w szczególności normy *ius cogens*, prawo zwyczajowe, oraz ogólne zasady prawa (tamże, s. 88-90).

¹⁶ Więcej o kompetencjach oraz możliwości wpływu KPCz na prawo międzynarodowe, zob. S. Kucharski, *Studium...*, s. 23-39.

¹⁷ Jak twierdził już w 1949 r. Joseph L. Kunz, międzynarodowe decyzje oraz praktyka organizacji międzynarodowych mogą stanowić dowody na istnienie *opinio iuris*. Zob. J.L. Kunz, *The Nature of Customary International Law*, „American Journal of International Law” 1949, vol. 47, no. 4, s. 667. Por. także: R. Wolfrum, *Sources of International Law*, [w:] *Max Planck...*, s. 32, s. 40-45; M.N. Shaw, *International Law*, Cambridge 2008, s. 88.

¹⁸ *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, red. R.K. Pachauri, L.A. Meyer, Cambridge 2014.

¹⁹ *W trosce o ziemię i ludzi*, „Academia. Magazyn Polskiej Akademii Nauk” 2019, nr 1(6), Zmiany Klimatu Wyd. Spec., s. 4-5.

²⁰ Widać to szczególnie po hipotetycznym postawieniu tez przeciwnych. Jeżeli zmiany klimatu nie następują, to brak potrzeby wprowadzania nowych instytucji prawnych, mających na celu powstrzymanie globalnego ocieplenia lub łagodzenia jego skutków. Wtedy analizowanie szczególnie Rezolucji 48/13 wydaje się bezzasadne. W sytuacji zaś, kiedy zmiany klimatu są faktem, ale nie są spowodowane przez działalność cywilizacji ludzkiej, to należy oceniać je z perspektywy naturalnej siły wyższej, nie

METODOLOGIA ALBO DLACZEGO TA ANALIZA PORÓWNAWCZA MA SENS

Komparatystyka prawnicza pokazuje swoją siłę wtedy, gdy jest prawdziwie użyteczna²¹. Aby ta metoda mogła być w pełni użyteczna, obiekty poddawane porównaniu muszą mieć pewne cechy wspólne. Dopiero gdy podobne instytucje natrafiające na podobny problem zastosują jakieś rozwiązanie, może być ono użyte przez kolejne instytucje w nowych odsłonach tego samego problemu. Bez takiego założenia wnikliwa porównanie staje się bezprzedmiotowe niczym kolokwialne zestawianie ze sobą „kolorowego z kwadratowym”. Dlatego należy podkreślić, że skonfrontowanie Rezolucji 15/9 oraz 48/13 nie jest motywowane wyłącznie wyżej wspomnianym cytatem D. Boyda. Analiza porównawcza obu aktów wynika z tego, że łączy je szereg wspólnych kontekstów: normatywny, podmiotowy oraz polityczny.

Po pierwsze, obie rezolucje proklamują istnienie „nowych” praw człowieka, niezawartych wcześniej w żadnej normie powszechnego prawa międzynarodowego publicznego oraz odnoszących się uniwersalnie do każdej osoby ludzkiej. Zarówno Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, jak i Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka, milczą o prawie do wody bądź środowiska. Normy o podobnej treści można odnaleźć w traktatach zawierających prawa konkretnej grupy ludzi (np.: w Konwencji w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji wobec kobiet²², Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych²³ oraz Konwencji o prawach dziecka²⁴) bądź w regionalnych umowach międzynarodowych (tj.: Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka i Ludów²⁵, wraz z Protokołem Dodatkowym dotyczącym Praw Kobiet²⁶, Arabskiej Karcie Praw Człowieka²⁷ a także Dodatkowym Protokole do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka

stanowiących czynnika mobilizującego państwa Globalnej Północy i Południa do współdziałania na rzecz zapobiegania naruszeń praw człowieka wynikających z globalnego ocieplenia. Oba wnioski nie przystają do współczesnej rzeczywistości.

²¹ Więcej o komparatystyce prawniczej zob. np. Z. Brodecki, M. Konopacka, A. Brodecka-Chamera, *Komparatystyka kultur prawnych*, Warszawa 2010.

²² Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r., art. 14 ust. 2 lit. H., Dz.U. 1982 nr 10, poz. 71.

²³ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 16 grudnia 2006 r., art. 28 ust. 2(a), Dz.U. 2012 poz. 1169.

²⁴ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., art. 24 ust. 2 lit. c., 27 ust. 3, art. 29 ust. 1 lit. E, Dz.U. 1991, nr 120 poz. 526.

²⁵ Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów przyjęta przez Zgromadzenie Unii Afrykańskiej z dnia 28 czerwca 1981, art. 24.

²⁶ Protokół Dodatkowy do Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów o Prawach Kobiet w Afryce, przyjęty przez Zgromadzenie Unii Afrykańskiej dnia 11 lipca 2003, art. 15, 16, 18.

²⁷ Arabska Karta Praw Człowieka przyjęta przez Ligę Państw Arabskich dnia 22 maja 2004 r., art. 38 in fine. Jest to druga wersja ArKPCz – pierwsza, z 1994 r., nie ustanawiała prawa człowieka do środowiska.

odnośnie do praw ekonomicznych, społecznych i kulturalnych)²⁸. Ponadto niektóre traktaty prawnoczwolnicze o zasięgu regionalnym zawierają odniesienia do wyżej wspomnianych norm²⁹. Dyskusje w sprawie statusu zwyczajowego prawa do wody³⁰ oraz prawa do środowiska³¹ wciąż trwają w doktrynie. Proklamacja istnienia Rezolucji 15/9 oraz 48/13 przez organ pomocniczy Zgromadzenia Ogólnego ONZ hipotetycznie może mieć znaczenie³². Szczególnie, że obydwie rezolucje mają specyficzny charakter. Z uwagi na argumenty prawne oraz metodologiczne co do ich klasyfikacji³³ trudno nazwać omawiane regulacje prawami „nowej generacji” – odpowiedniejsze zdaje się

²⁸ Dodatkowy Protokół do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka dotyczący praw ekonomicznych, społecznych i kulturalnych przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Państw Amerykańskich dnia 17 listopada 1988, art. 11.

²⁹ Konwencja o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska sporządzona w Aarhus dnia 25 czerwca 1998 r., art. 1, Dz.U. 2003 nr 78 poz. 706. D. Boyd w swojej analizie praktyki państw w przyjmowaniu prawa do środowiska przyjmuje, że ten traktat o charakterze regionalnym ustanawia prawo człowieka do środowiska. Wydaje się to jednak daleko idącym uproszczeniem. Konwencja z Aarhus posługuje się tym określeniem w preambule oraz pierwszym artykule, ale nie ustanawia jednoznacznie takowego prawa – gwarantuje ona szereg innych praw proceduralnych w zakresie ochrony środowiska *w celu przyczynienia się do ochrony prawa każdej osoby, z obecnego oraz przyszłych pokoleń, do życia w środowisku odpowiednim dla jej zdrowia i pomyślności*. Twórcy tej umowy międzynarodowej wychodzą z założenia, że omawiane prawo jednostki obowiązuje, lecz funkcjonuje poza zakresem normatywnym omawianej konwencji. Związanie się treścią Konwencji z Aarhus można najwyżej w tym kontekście traktować jako konkludentny akt jednostronny przybliżający do wykształcenia się zwyczaju międzynarodowego. Por. D.R. Boyd, *Catalyst for Change. Evaluating Forty Years of Experience in Implementing the Right to a Healthy Environment*, [w:] *The Human Right to a Healthy Environment*, red. J. H. Knox, R. Pejani, Cambridge 2018, s. 17-18.

³⁰ Tak np.: G.A. Cavallo, *The Human Right to Water and Sanitation: From Political Commitments to Customary Rule?*, „Pace International Law Review” 2012, vol. 3, no. 5, s. 200; N. Ndeunyema, *Unmuddying the Waters: Evaluating the Legal Basis of the Human Right to Water Under Treaty Law, Customary International Law, and the General Principles of Law*, „Michigan Journal of International Law” 2020, vol. 41, no. 1, s. 486; T. Arden, *Water for All? Developing a Human Right to Water in National and International Law*, „International and Comparative Law Quarterly” 2016, vol. 69, no. 4, s. 787-789. Zob. także: S. Kucharski, *Studium...*, s. 46-47.

³¹ Zob. L. Collins, *Are We There Yet? The Right to Environment in International and European Law*, „The McGill International Journal of Sustainable Development Law and Policy” 2007, vol. 3, no. 2, s. 121-153; B. Lewis, *Environmental Rights or Right to Environment? Exploring the Nexus between Human Rights and Environmental Protection*, „The Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law” 2012, vol. 8, no. 1, s. 36-47; R. Bratspies, *Reasoning Up to Human Rights: Environmental Rights as Customary International Law*, [w:] *The Human...*, s. 122-135.

³² Więcej o możliwościach przekształcenia się zobowiązania o charakterze *soft-law* w takie o charakterze *hard-law*, zob. P.-M. Dupuy, *Formation of Customary International Law and General Principles*, [w:] *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, red. D. Bodansky, J. Brunnée, E. Hey, Oxford 2012, s. 449-466.

³³ Zasadna jest twierdzenie, że podział na generacje praw człowieka nie jest właściwy z punktu widzenia obowiązujących regulacji. Jak to ujęto w Deklaracji Wiedeńskiej z 1993 roku, prawa człowieka trzeba traktować jako niepodzielne i nierozdzielne ze sobą powiązane, zaś państwa powinny zapewniać równocześnie wszelkie relewantne prawa jednostki. Zgodnie z najnowszymi analizami podział ten traci na znaczeniu tym bardziej, im bardziej komplikuje się rzeczywistość społeczna, co prowadzi do coraz częstszego występowania stanów faktycznych niedających się zakwalifikować do danej generacji – jak prawo do wody. Por. S. Domaradzki, M. Khvostova, D. Pupovac, *Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse*, „Human Rights Review” 2019, vol. 20, no. 1, s. 423-443.

stwierdzenie, że obie konstrukcje podkreślają obserwowaną coraz częściej „przenikalność” między prawami osobistymi i politycznymi oraz ekonomicznymi i społecznymi, jak to cennie ujęła S. Joseph³⁴. Zawarcie obu norm w tekście prawnym może pozwolić na lepsze zdefiniowanie opisanego wyżej zjawiska.

Po drugie, Rezolucje 15/9 oraz 48/13 ustanowione zostały przez Radę Praw Człowieka ONZ utworzoną w 2006 roku w miejsce Komisji Praw Człowieka subsydiarnej wobec Rady Gospodarczej i Społecznej³⁵. Rada Praw Człowieka ONZ jest organem pomocniczym Zgromadzenia Ogólnego ONZ, więc ma charakter polityczny, a nie ekspercki. Ma to swoje wady, szczególnie dotyczące merytorycznej zawartości aktów RPCz, ale i zalety: w wypowiedziach Rady zawarte są wypowiedzi członków społeczności międzynarodowej, czyli państw, jak podkreślono we wstępie do niniejszego artykułu. Tożsamość podmiotu wydającego porównywane akty może również pozwolić na wyciąganie ostrożnych wniosków co do przyszłości, jeżeli uda się wychwycić jakiś wyłaniający się trend.

Po trzecie, należy pamiętać, że omawiane rezolucje, chociaż nowe dla powszechnego prawa międzynarodowego, zawierają treści stosunkowo oczywiste z perspektywy innych paradygmatów prawnocząłowieczych albo „szkół”, jak to określiła Marie-Bénédicte Dembour³⁶. Woda³⁷ oraz czyste środowisko³⁸ są niezbędne do egzystencji i rozwoju

³⁴ S. Joseph, *Extending the Right to Life Under the International Covenant on Civil and Political Rights: General Comment 36*, „Human Rights Law Review” 2019, vol. 19, no. 1, s. 356-359.

³⁵ Szerzej o kompetencjach RPCz ONZ, zob.: A. Gliszczyńska-Grabias, *Rada Praw Człowieka – kompetencje i funkcjonowanie*, [w:] *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*, red. R. Wieruszewski, Warszawa 2017, s. 395-418.

³⁶ M.B. Dembour, *What Are Human Rights? Four Schools of Thought*, „Human Rights Quarterly” 2010, vol. 32 no. 1, s. 1-20. W polskiej doktrynie na koncepcję M.B. Dembour powołuje się Michał Balcerzak. Zob.: M. Balcerzak, *Podstawy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, Toruń 2017, s. 16-17.

³⁷ Woda ma fundamentalne znaczenie dla zdrowia oraz życia człowieka. Zob. B.M. Popkin, K.E. D’Anci, I.H. Rosenberg, *Water, Hydration, and Health*, „Nutrition Reviews” 2010, vol. 68, no. 8, s. 439-458. Zgodnie z analizami FAO woda (obok żywności i energii) odgrywa strategiczną rolę w budowaniu bezpieczeństwa w mikro- i makroskali. Zob. Food and Agriculture Organization of the United Nations, *The Water-Energy-Food Nexus. A New Approach in Support of Food Security and Sustainable Agriculture*, Rome 2014. Nie sposób nie zauważyć kluczowego znaczenia dostępu do wody dla egzystencji ludzi. Skoro przetrwanie jednostek oraz społeczeństw bez słodkiej wody jest niemożliwe, to prawo naturalne do niej, na zasadzie imperatywu kategorycznego Kanta, wydaje się w pełni uzasadnione. Obok tych empirycznych argumentów warto zwrócić uwagę na rozpowszechnienie tego poglądu w różnych systemach religijno-etycznych. O szczególnej wartości wody wspomina wielokrotnie Biblia (w Starym Testamencie warto przypomnieć w szczególności: Rdz 1, 1-26; Kpł 14, 1-9; Ps 78, 16. 20; Ez 34, 26; w Nowym zaś: J 7, 37-39; 1 J 6; Ap 16, 12). Judaizm oraz islam proklamują specjalne „prawo do pragnienia”, polegające na roszczeniu człowieka potrzebującego wody do skorzystania z najbliższego jej źródła. Zob. D. Koumparou, *The Right of Thirst: Water as a Human Right and as a Commons*, „Global NEST Journal” 2018, vol. 20, no. 3, s. 638; L. Murphy, *Iraq’s Constitutional Mandate to Justly Distribute Water: The Implications of Federalism, Islam, International Law and Human Rights*, „George Washington International Law Review” 2010, vol. 42, no. 4, s. 772. O tym, jak aktualne są to twierdzenia, świadczy m.in. niedawna wypowiedź papieża Franciszka. Por. Franciszek, *Encyklika Laudato Si’*, Watykan 2015, s. 25-29, s. 185.

³⁸ W zależności od źródła wpływ determinantów środowiskowych na zachorowalność oraz śmiertelność szacowany jest między 13 a 90%, z czego WHO ocenia go na ok. 30% (por. J.M. Gibson, *Environmental Determinants of Health*, [w:] *Chronic Illness Care*, red. T. Daaleman, M. Helton, Cham 2018, s. 451-467). Związek środowiska naturalnego oraz bezpieczeństwa jest oczywisty (więcej o podstawowych

człowieka, dlatego przedstawiciele doktryny prawa naturalnego traktują je jako wiążące nakazy moralne jednostki. Oba te hasła wielokrotnie umieszczane były na sztandarach rozmaitych ruchów społecznych z całego świata³⁹. Oznacza to, że Rezolucje 15/9 oraz 48/13 nie pochodzą wyłącznie z gabinetów urzędników ONZ, prawników czy dyplomatów, ale za ich powstaniem stoją również starania wielu grup, często ze sobą niepowiązanych, kształtujących oddolnie rzeczywistość społeczną.

REZOLUCJA 15/9

Pierwszy z omawianych aktów RPCz został wydany we wrześniu 2010 roku. Chronologia ma kardynalne znaczenie dla zrozumienia jego roli, gdyż w dniu 28 lipca tego samego roku Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rezolucję o podobnej treści, również proklamującą prawo człowieka do wody⁴⁰. Należy więc stwierdzić, że analogiczna uchwała RPCz nie miała charakteru *stricte* pionierskiego dla powszechnego prawa międzynarodowego, lecz raczej nosiła znamiona tekstu konkretyzującego i wyjaśniającego

sferach tych powiazań zob. P. Hough, *Environmental Security: An Introduction*, Abingdon 2021). Podobnie jak w przypisie nr 31 można założyć, że dostęp do zdrowego środowiska ma charakter tak fundamentalny dla życia oraz zdrowia jednostek i społeczeństw, iż istnieje nakaz moralny polegający na umożliwieniu takiego dostępu. Również w wielu systemach etycznych pojawiają się wypowiedzi potwierdzające szczególne prawo do czystego środowiska oraz obowiązek ludzi do dbałości o nie, jak choćby w katolicyzmie (zob. R.W. Miller, *Climate Change, Catholic Social Teaching, and Human Rights*, „Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society” 2020, vol. 6, no. 1, s. 171-192) lub w islamie (zob. A.B. Abdulkadir, *An Expository Study of the Islamic Approach in the Jurisprudence to the Right to Healthful Environment*, „IIUM Law Journal” 2013, vol. 21, no. 1, s. 99-118). Ponadto warto zwrócić uwagę, że tuż przed październikowym posiedzeniem RPCz ONZ papież Franciszek jednoznacznie przyznał istnienie prawa człowieka do środowiska na forum publicznym. Zob. L. Zengarini, *Pope Francis: A Healthy Environment is Right of Every Human Being*, vaticannews.va, 29 IX 2021, [online] <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2021-09/francis-healthy-environment-human-right.html>, 2 IV 2022.

³⁹ Prawo do wody jako koncepcja wiodąca działalności aktywistycznej społeczności pojawiło się m.in.: w Unii Europejskiej (por. J. van den Berge, R. Boelens, J. Vos, *How the European Citizens' Initiative „Water and Sanitation is a Human Right!” Changed EU Discourse on Water Services Provision*, „Utrecht Law Review” 2020, vol. 16, no. 2, s. 48–59), Boliwii (por. A. Dwinnel, M. Olivera, *The Water is Ours Damn it! Water Commoning in Bolivia*, „Community Development Journal” 2014, vol. 49, no. S1, s. 44–52) czy w Republice Południowej Afryki (por. C. Clark, *Fundamentalne znaczenie wspólnoty w realizacji prawa do wody. Przykład Republiki Południowej Afryki*, [w:] *Prawo do wody. W perspektywie politycznej, gospodarczej i społecznej*, red. F. Sultana, A. Loftus, tłum. K. Makaruk, Warszawa 2012, s. 221-238). Podobnie prawo do środowiska często stawalo się przedmiotem demonstracji oraz aktów obywatelskiego nieposłuszeństwa, choćby w Kolumbii (zob. S.H. Jimenez, J.A. Lopez Pacheco, *Derechos humanos y bienes comunes. Conflictos socioambientales en Colombia*, „Descatos” 2016, no. 51, s. 130-141) lub na Filipinach (zob. A.G.M. La Viña, *The Right to a Sound Environment in the Philippines: The Significance of the Minors Oposa Case*, „Review of International, European and Comparative International Environmental Law” 2006, vol. 3, no. 4, s. 246-252).

⁴⁰ Rezolucja 64/292 Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 28 lipca 2010 r. dotycząca prawa człowieka do wody i warunków sanitarnych, sygn. A/RES/64/292. Została ona przyjęta bez sprzeciwu, przy czym 44 państwa – kojarzone z tzw. Globalną Północą – wstrzymały się od głosu.

wcześniejszą wypowiedź ZO. Rezolucja RPCz została przyjęta bez głosowania, drogą konsensu. Warto wspomnieć, że w momencie uchwalania tego aktu w radzie nie zasiadali przedstawiciele 4 spośród 5 największych państw-emitentów dwutlenku węgla, kojarzonych z najsilniejszym przekształcaniem środowiska naturalnego⁴¹.

Już tytuł zapowiada istotną treść Rezolucji 15/9: deklaruje ona prawo do wody i warunków sanitarnych (ang. *right to water and sanitation*). Można z tego wyciągnąć wnioski, że prawo do wody będzie definiowane dużo szerzej niż wcześniej wspomniane „prawo do pragnienia”. W pierwszej kolejności należy zauważyć, że rezolucja ta *explicite* nie określa, czy prawo do wody stanowi prawo osobiste czy też gospodarcze, ale podkreśla ich nierozłączny związek⁴². Ważną ogólną obserwacją wynikającą z rezolucji jest określenie podmiotu zobowiązanego w ramach prawa do wody⁴³. Co do zasady jest nim państwo; nie wyklucza to jednak możliwości delegowania świadczenia usług wodnych i sanitarnych na podmioty niepaństwowe. Takie przeniesienie zadań nie oznacza jednak delegacji odpowiedzialności: państwa wciąż muszą monitorować sposób wypełniania tych obowiązków przez podmioty prywatne.

Bezpośrednie sposoby implementacji prawa do wody zostały opisane w pkt 8 Rezolucji 15/9. Po pierwsze, w pkt 8 lit. a rezolucja wzywa do stworzenia odpowiednich narzędzi i mechanizmów, aby stopniowo realizować prawo człowieka do wody. To normatywnie najistotniejsza deklaracja tego aktu: używając bowiem nomenklatury z art. 2 (1) Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (MPPGSiK)⁴⁴, rezolucja *de facto* pozycjonuje prawo do wody jako prawo gospodarcze. W konsekwencji ocena wykonania powinności wynikających z prawa do wody będzie polegała na badaniu należytej staranności państw w poszerzaniu jego implementacji. Innym materialnym zadaniem państw zawartym w Rezolucji 15/9 jest nakaz kształtowania infrastruktury wodnej zgodnie z zasadami równości płci oraz niedyskryminacji (pkt 8 lit. c). Dalej rezolucja zauważa istnienie pewnych powinności proceduralnych, tj.: zapewnienie społecznej partycypacji w zarządzaniu infrastrukturą wodną (pkt 8 lit. b), stworzenia adekwatnej

⁴¹ Por. J. Friedrich, M. Ge, A. Pickens, *This Interactive Chart Shows Changes in the World's Top 10 Emitters*, wri.org, 10 XII 2020, [online] <https://www.wri.org/insights/interactive-chart-shows-changes-worlds-top-10-emitters>, 2 IV 2022. Pięć największych państw-emitentów dwutlenku węgla to Chiny, USA, Rosja, Indie oraz Japonia. Na wykresie w przywołanym źródle trzecie miejsce przyznano łączonym 27 państwom członkowskim UE, mimo iż UE nie jest podmiotem państwowym. Dlatego w tekście głównym stwierdzono, że cztery z pięciu największych państw-emitentów nie zasiadało na Radzie w momencie przyjęcia rezolucji, gdyż reprezentowana była na niej Japonia, która nie wyraziła protestu. Co ważne, wszystkie państwa członkowskie UE, które były obecne na omawianej sesji RPCz ONZ (w tym Polska), również nie złożyły sprzeciwu, przyczyniając się do przyjęcia rezolucji drogą konsensu.

⁴² Rezolucja 15/9 RPCz ONZ..., pkt 2-3. Podział na prawa polityczne i osobiste oraz gospodarcze i społeczne – jak określono w przypisie nr 26 – nie jest zasadniczo właściwy, ale może mieć istotne znaczenie, jeśli omawiany jest z perspektywy Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka ONZ. Por. S. Kucharski, *Studium...*, s. 32, przypis nr 95.

⁴³ Rezolucja 15/9 RPCz ONZ..., pkt 4-5.

⁴⁴ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977 nr 38 poz. 169.

architektury prawnej oraz skutecznego nadzoru nad jej realizacją (pkt 8 lit. e), a także wprowadzenia mechanizmów uzyskiwania odszkodowania i zadośćuczynienia za naruszenia prawa do wody (pkt 8 lit. f). Te kwestie proceduralne pośrednio nawiązują do postulatu, aby prawo do wody oznaczało również prawo do udziału w cyklu hydrosocjalnym⁴⁵. Ostatnim elementem obowiązków państw jest zalecenie przyjęcia paradygmatu prymatu praw człowieka przy kształtowaniu polityki wodnej (pkt 8 lit. d).

O ile powyższe fragmenty opisywały bezpośrednio, pozytywne i negatywne powinności państw wynikające z prawa do wody, o tyle pkt 9 Rezolucji 15/9 stanowi o pośrednich obowiązkach w relacjach między administracją publiczną a podmiotami prywatnymi. Ponieważ usługi wodne są nierzadko prywatyzowane, państwa powinny zadbać o realizację prawa człowieka do wody oraz warunków sanitarnych również wtedy, gdy zajmują się tym podmioty niepaństwowe. Ostatnia prawnie relewantna część rezolucji to punkt 11 traktujący o istotności kooperacji międzynarodowej w zapewnieniu prawa do wody. Treściowo jest to kolejne nawiązanie do nomenklatury art. 2 (1) MPPGSiK⁴⁶. Tym bardziej należy ocenić, że Rezolucja 15/9 pośrednio uznaje prawo do wody jako prawo gospodarcze.

W podsumowaniu powyższych rozwiązań warto powrócić do uwag poczynionych na początku tego fragmentu. Jako instrument prawny niekoniecznie pionierski, ale raczej precyzujący wcześniejszą wypowiedź ZO, Rezolucja 15/9 zasadniczo spełniła swoją rolę. Pośrednio umieściła prawo człowieka do wody i warunków sanitarnych w ramach zakresu normatywnego MPPGSiK, jednocześnie jednak nie odrywając związków tego prawa z prawami osobistymi i politycznymi – spośród których prawo do życia i prawo do prywatności ma najistotniejsze znaczenie praktyczne dla realizacji prawa do wody. Ponadto opisała ona szereg zobowiązań państw w celu implementacji tego prawa również związanych z regulacją podmiotów prywatnych. Otwartą kwestią pozostaje pytanie, czy ta rozbudowana treść trafiłaby do ostatecznego tekstu, gdyby na obradach Rady w 2010 roku pojawili się przedstawiciele państw najsilniej zanieczyszczających planetę.

REZOLUCJA 48/13

Podobnie jak w przypadku Rezolucji 15/9 czas proklamacji przez RPCz prawa człowieka do czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska nie jest przypadkowy. Tym razem jednak nie był on podyktowany wcześniejszą aktywnością Zgromadzenia Ogólnego ONZ – Rada jako pierwsza wypowiedziała się w tej kwestii w systemie Narodów Zjednoczonych. Co ważniejsze, Rezolucja 48/13 została przyjęta na kilka tygodni przed międzynarodowym szczytem klimatycznym w Glasgow, co każe przypuszczać,

⁴⁵ J. Budds, J. Linton, *The hydrosocial Cycle: Defining and Mobilizing a Relational-dialectical Approach to Water*, „Geoforum” 2014, nr 57, s. 170-180.

⁴⁶ Por. Komentarz Generalny KPGSiK nr 3 z dnia 14 grudnia 1990 r. dotyczący charakteru zobowiązań państw-stron (art. 2 ust. 1), E/1991/23, s. 13-14.

że miała ona być środkiem polityczno-prawnego nacisku na reprezentantów COP26⁴⁷. W kwestii okoliczności uchwalenia aktu zaszła znacząca różnica w porównaniu do Rezolucji 15/9, gdyż tym razem przeprowadzono głosowanie. Czterdzieści trzy państwa opowiedziały się za przyjęciem Rezolucji 48/13, cztery wstrzymały się, nikt nie zgłosił sprzeciwu. Głosy wstrzymujące się zostały złożone przez przedstawicieli Chin, Rosji, Indii oraz Japonii, czyli przez państwa kojarzone z najwyższymi emisjami dwutlenku węgla oraz największym zanieczyszczaniem środowiska naturalnego. Piąte państwo z tej grupy, Stany Zjednoczone, w momencie uchwalania rezolucji nie było członkiem Rady Praw Człowieka, chociaż (z powodu dołączenia do RPCz ONZ w 2022 roku) uczestniczyło w dyskusji ze statusem obserwatora⁴⁸.

Podobnie istotna, jak w przypadku Rezolucji 15/9, jest analiza tytułu, *de facto* powtórzonego w pierwszym artykule merytorycznym badanego aktu. W Rezolucji 48/13 Rada Praw Człowieka przyznaje, że prawo do czystego, zdrowego oraz zrównoważonego środowiska jest prawem każdej osoby. Sformułowanie to niesie za sobą szereg konsekwencji. Po pierwsze, jednoznacznie posługuje się ono językiem praw jednostki, nie zaś obowiązków państw, co było charakterystyczne dla wcześniejszych aktów prawa międzynarodowego ochrony środowiska. Jak zauważa Rebecca Bratspies, wielostronne umowy międzynarodowe dotyczące tego tematu miały zazwyczaj daleko idące ambicje, lecz bardzo wąsko określone realne zobowiązania, co czyniło je mniej efektywnymi; ponadto międzypaństwowy charakter tych norm utrudniał pokrzywdzonym jednostkom praktyczne ich wykorzystanie⁴⁹. Wprowadzenie nowego prawa człowieka zwiększa na-

⁴⁷ Taka interpretacja sugerowana jest nawet w oficjalnych komunikatach prasowych. Por. *Access to a Healthy Environment, Declared a Human Right by UN Rights Council*, news.un.org, 8 X 2021, [online] <https://news.un.org/en/story/2021/10/1102582>, 2 IV 2022.

⁴⁸ Nieoficjalne informacje wskazywały na to, że Stany Zjednoczone oraz Wielka Brytania do samego końca próbowały zablokować przyjęcie rezolucji (zob. E. Farge, K. Abnett, V. Volcovici, *Clean Environment Could Become U.N. Human Right. Not So Fast, Say U.S., Britain*, reuters.com, 5 X 2021, [online] <https://www.reuters.com/business/environment/clean-environment-could-become-un-human-right-not-so-fast-say-us-britain-2021-10-05>, 2 IV 2022. Przedstawiciele Londynu ostatecznie zagłosowali za omawianym aktem. Nie znany formalnego zdania Waszyngtonu w tej sprawie, aczkolwiek niektórzy informatorzy sugerują, że Stany Zjednoczone wciąż są przeciwne rezolucji. Por. K. Surma, *The UN's Top Human Rights Panel Votes to Recognize the Right to a Clean and Sustainable Environment*, insideclimatenews.org, 7 X 2021, [online] <https://insideclimatenews.org/news/07102021/human-rights-panel-right-to-clean-sustainable-environment/>, 2 IV 2022. Taka postawa byłaby konsekwentna z długoletnią polityką sprzeciwiania się nowym zobowiązaniom prawnocząłowieczym przez USA. Por. *Observations by the United States of America on the Relationship between Climate Change and Human Rights*, [online] <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/ClimateChange/Submissions/USA.pdf>, 2 IV 2022. Na marginesie warto zauważyć intrygujący zbieg okoliczności, na który zwraca uwagę K. Surma. Otóż Stany Zjednoczone nie zasiadały w 2021 roku w Radzie Praw Człowieka, głównie z uwagi na radykalne wycofanie się przez administrację Prezydenta Donalda Trumpa z wszelkich zobowiązań prawnocząłowiecznych w 2018 roku. W efekcie nie mogły one na październikowej sesji zagłosować przeciwko rezolucji, co potencjalnie zaburzyłoby odbiór aktu jako przyjętego „bez głosu sprzeciwu”. Powyższa anegdota dobitnie ukazuje, jak dużą rolę odgrywa aktywność (bądź jej brak) państw na arenie prawnomiędzynarodowej.

⁴⁹ R. Bratspies, *Do We Need A Human Right to a Healthy Environment?*, „Santa Clara Journal of International Law” 2015, vol. 31, no. 13, s. 45-48.

cisk na podmioty państwowe, gdyż jego naruszenie niemal na pewno będzie skutkować wkroczeniem przez ofiary naruszenia na drogę sądową. Inne określenia zobowiązujące państwo do ograniczania degradacji środowiska, takie jak „obowiązek ochrony” lub „zobowiązanie do prowadzenia zrównoważonej polityki”, jakkolwiek wyrażają wartości pochodne prawom człowieka, tak nie w pełni je realizują. Widać to w praktyce na przykładzie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, która w art. 5, art. 31, art. 68 i art. 75 przewiduje ogólny obowiązek ochrony środowiska przez RP. Trafnie uznała Dagmara Kuźniar, że uregulowanie tej materii w ustawie zasadniczej nie przyznaje identycznego poziomu ochrony jak w normie o charakterze prawa podmiotowego, której wprowadzenie mogłoby znacząco poprawić zarówno stan środowiska, jak i sytuację obywateli⁵⁰.

Drugą kwestią poruszoną w art. 1 Rezolucji 48/13 jest uściślenie treści prawa człowieka do środowiska poprzez dodanie trzech określeń: „czyste”, „zdrowe” oraz „zrównoważone”. Ten zabieg językowy ma dwie funkcje. Po pierwsze, zwraca uwagę na aspekt materialny prawa jednostki do środowiska, obok czysto proceduralnego⁵¹. Innymi słowy, każdy człowiek powinien mieć możliwość uzyskania informacji odnośnie do otaczającej go natury oraz szansę na partycypację w procesie decyzyjnym dotyczącym jego lokalnego środowiska naturalnego. Zobowiązania państw w rozumieniu Rezolucji 48/13 idą dalej – stan przyrody musi spełniać pewne elementarne standardy. Ponadto dzięki użyciu podanych wyżej słów RPCz jeszcze mocniej odwołała się do antropocentrycznego ujęcia ochrony środowiska⁵². Określenia „zdrowe” oraz „czyste” nawiązują

⁵⁰ D. Kuźniar, *Prawo do zdrowego środowiska jako konstytucyjnie gwarantowane prawo podmiotowe*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 3(61), s. 201-218. Różnicę można łatwo wykazać poprzez eksperyment mentalny, polegający na ocenie prawnej polityki środowiskowej prowadzonej w Krakowie. Wprowadzenie przez Sejmik Województwa uchwały „antysmogowej” (zob. *Uchwałę nr XVIII/243/16 z dnia 15 stycznia 2016 roku w sprawie wprowadzenia na obszarze Gminy Miejskiej Kraków ograniczeń w zakresie eksploatacji instalacji, w których następuje spalanie paliw*) oraz szeroko zakrojonej akcji wymiany instalacji grzewczych na paliwa stałe doprowadziła w ciągu drugiej dekady XXI w. do znaczącej poprawy jakości powietrza w tym mieście (zob. M. Rataj, J. Holewa-Rataj, *Analiza zmian jakości powietrza Małopolski w latach 2012–2020*, „Nafta-Gaz” 2020, nr 11, s. 854-863). Wspomniana uchwała weszła w życie po trzech latach, proces wymiany tzw. kopciuchów również wymagał czasu, w efekcie stan powietrza w Krakowie poprawił się zauważalnie dopiero niedawno. Oceniając te sytuację z perspektywy obowiązku państwa do ochrony środowiska, należałoby stwierdzić, że Rzeczpospolita Polska zachowała się w sposób właściwy, gdyż podjęła radykalne działania na rzecz poprawy warunków atmosferycznych w stolicy Małopolski, szczególnie po roku 2016 i wprowadzeniu omawianego aktu prawa miejscowego. Jedynym potencjalnym zarzutem, aczkolwiek trudnym do udowodnienia, byłaby zbyt późna reakcja na problem, który trapił Kraków od lat. Co jednak zrobić z faktem, że w okresie między intensyfikacją polityki środowiskowej a realnym ograniczeniem smogu w mieście ludzie wciąż odczuwali negatywne skutki zanieczyszczonej atmosfery? Mogło to przyczynić się do pogorszonego nastroju, chorób, a nawet przedwczesnych zgonów. Gdyby Konstytucja lub wiążące RP prawo międzynarodowe przewidywały prawo człowieka do środowiska, sytuacja byłaby inna: póki naruszenie trwa, póty można żądać jego zaprzestania lub szukać rekompensaty za spowodowane szkody.

⁵¹ Więcej o szczegółowych prawach proceduralnych oraz materialnych wynikających z prawa człowieka do ochrony środowiska zob. D. Shelton, *Human Rights and the Environment: What Environmental Rights Have Been Recognized?*, „Denver Journal of International Law and Policy” 2006, vol. 35, no. 1, s. 129-171.

⁵² E. Daly, J.R. May, *Learning from Constitutional Environmental Rights*, [w:] *The Human...*, s. 51-53.

do tego paradygmatu; natura sama w sobie bywa zanieczyszczona oraz niebezpieczna dla dobrostanu człowieka (np. z uwagi na powszechne występowanie w niej mikroorganizmów chorobotwórczych, które eliminujemy z naszego mieszkania przez sprzątanie). Wynika z tego, że Rezolucja 48/13 nie zobowiązuje państw do przywrócenia zupełnie dzikiego stanu przyrody. Przymiotnik „zrównoważony” zaś jednoznacznie należy wiązać ze zrównoważonym rozwojem cywilizacji, czyli ze spełnianiem potrzeb obecnego pokolenia bez uniemożliwiania osiągnięcia tego przez przyszłe pokolenia⁵³.

Problem z Rezolucją 48/13 polega na tym, że oprócz uznania przez Radę istnienia prawa człowieka do środowiska (wraz z wyżej opisanymi przymiotami) nie zawiera ona zbyt wiele treści. Artykuł 2 rezolucji wskazuje na nierozzerwalność tego prawa z innymi prawami jednostki, co – z uwagi na rozbudowane orzecznictwo oraz doktrynę w tym temacie⁵⁴ – jest mało nowatorskie. Następny przepis przypomina o konieczności implementacji wielostronnych traktatów z dziedziny prawa ochrony środowiska, co *notabene* również wskazuje na polityczne aspiracje twórców rezolucji dotyczące wspomnianego szczytu klimatycznego w Glasgow. Artykuł 4 Rezolucji 48/13 zawiera rekomendacje dla państw dotyczące realizacji prawa do środowiska. Są one lakoniczne oraz nieskonkretyzowane: RPCz zachęca do wzmacniania zdolności społeczeństw w zakresie ochrony środowiska (pkt 4 lit. a), do dzielenia się dobrymi praktykami (pkt 5 lit. b), do przyjmowania polityk oraz strategii (pkt 4 lit. c), a także do stosowania paradygmatu prymatu prawa człowieka do czystego, zdrowego oraz zrównoważonego środowiska w wypracowywaniu przez państwa Celów Zrównoważonego Rozwoju (pkt 4 lit. d). Na koniec, w art. 5 i art. 6 rada podtrzymuje swoje zainteresowanie tym tematem oraz kieruje sprawę do Zgromadzenia Ogólnego ONZ.

Omawiana uchwała pozostawiła po sobie szereg pytań. Po pierwsze, nie odniesiono się w najmniejszym stopniu do klasyfikacji prawa do środowiska jako prawa osobistego i politycznego lub gospodarczego i społecznego. Pomimo przenikalności obu porządków właściwa kategoryzacja pozwoliłaby lepiej wyinterpretować obowiązki państw co do realizacji tego prawa. Właśnie, realizacji – w rezolucji nie można znaleźć jednoznacznego odwołania do prawnoczułowieczej triady obowiązków: respektowania, ochrony oraz wypełniania (ang. *to respect, to protect, to fulfil*). Poszczególne słowa pojawiają się w tekście prawnym, ale w sposób nieuporządkowany. Utrudnia to potencjalnym odbiorcom wyciągnięcie praktycznych wskazówek co do przyszłego działania. Ponadto, oprócz przypomnienia w preambule *Guiding Principles on Business and Human Rights* oraz krótkiej zachęty do współpracy w budowaniu społecznej zdolności, rezolucja milczy o roli podmiotów niepaństwowych. Chociaż rekomendacje Rady nie byłyby wobec nich wiążące, to wskazywałyby na potencjalne modele budowania relacji na styku państwa, społeczeństwa obywatelskiego oraz biznesu. Powyższe kwestie nie mają charakteru technicznego, a wręcz przeciwnie – są one kluczowe dla praktycznego wypełniania prawa człowieka do środowiska.

⁵³ World Commission on Environment and Development, *Our Common Future, From One Earth to One World*, Genewa 1982, s. 27.

⁵⁴ Zob. D. Shelton, *Human...*, s. 132-163. Por. także S. Joseph, *Extending...*

PORÓWNANIE REZOLUCJI 15/9 ORAZ REZOLUCJI 48/13 Z PERSPEKTYWY KONCEPCJI NIGELA WHITE`A

Zdawać by się mogło, że rozważania zawarte w niniejszym artykule nie mają praktycznego znaczenia. Rezolucje RPCz nie są wiążące dla aktorów państwowych, więc nie mogą być np. podstawą prawną dla orzeczeń sądowych w Rzeczypospolitej Polskiej. Popieranie jednego bądź drugiego aktu Rady przez jej członków nie tworzy automatycznie normy zwyczajowej, gdyż wsparcie danej rezolucji może być wyrażone przez co najwyżej czterdzieści siedem państw⁵⁵. Tym bardziej trudno uważać, aby omawiane przepisy przekształciły się w zasady ogólne prawa międzynarodowego. Nie ma wątpliwości, że z punktu widzenia mocy wiążącej powyższe akty nie są źródłami zobowiązań członków wspólnoty międzynarodowej. Chociaż teoretycznie mogą, jak zostało to wyżej powiedziane, doprowadzić do wykształcenia się *opinio iuris* i w konsekwencji (w połączeniu z jednoznaczną praktyką państw) przybliżyć powstanie norm o charakterze wiążącym. Same w sobie nie mają jednak dostatecznej powszechności i jednoznaczności, aby uznać normy w nich zawarte za wiążące.

W tym momencie należy jednak przypomnieć o nowatorskiej koncepcji Nigela White'a na temat źródeł prawa międzynarodowego⁵⁶. Zgodnie z ugruntowaną opinią doktryny⁵⁷ moc wiążąca norm zawartych w rezolucji oraz rekomendacji wydawanych przez organy organizacji międzynarodowej może albo płynąć z traktatu (jak decyzje RB ONZ na podstawie rozdziału VII KNZ), albo może pojawić się z czasem, przez przekształcenie tych norm w wiążące prawo zwyczajowe (jak według części doktryny wydarzyło się z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka)⁵⁸. White nie zgadza się z takim punktem widzenia. Jego zdanie, rozwój organizacji międzynarodowych po 1945 roku spowodował, że współcześnie mają one znaczący wpływ na treść prawa międzynarodowego, podczas gdy tradycyjnie ujmowany katalog źródeł prawa międzynarodowego z art. 38 Statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości nie uległ zmianie⁵⁹. W konsekwencji zaś

⁵⁵ Można oczywiście rozważać, czy najistotniejsze normy zawarte w obu rezolucjach, czyli prawo do wody i warunków sanitarnych oraz prawo do czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska, zdobyły już status normy zwyczajowej. Wyczerpująca odpowiedź na to pytanie dalece przekracza jednak zakres niniejszego artykułu. Por. przypisy 25 i 26.

⁵⁶ N. White, *The Law...*, s. 146-169.

⁵⁷ H.G. Schermers, N.M. Blokker, *International Institutional Law*, Leiden 2011, s. 784-785: *General Assembly can do no more than recommend. Nevertheless, this does not prevent declarations from containing binding law. It merely means that the binding character will have to be derived from another source.* Por. także: A. Wyrozumska, W. Czapliński, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2014, s. 160-164; R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2002, s. 294-195.

⁵⁸ Więcej o statusie prawnym Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka zob.: B. Kuźniak, *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka jako akt prawny w obszarze prawa międzynarodowego*, [w:] *70 lat Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, Kraków 2019, red. M. Florczak-Wątor, M. Kowalski, s. 41-54.

⁵⁹ N. White, *The Law...*, s. 160-162. Autor zwraca uwagę na fakt, że katalog z art. 38 Statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości pomija akty jednostronne państw oraz akty organizacji międzynarodowych wyposażonych w kompetencje wydawania wiążących decyzji.

granica między rezolucjami wiążącymi na podstawie treści traktatu a normami, które po pewnym czasie stają się prawem zwyczajowym, stała się współcześnie znacznie bardziej zatarta⁶⁰. White proponuje zerwać dyktandum między prawem międzynarodowym wiążącym i niewiążącym, skupioną na mocy prawnej konkretnych aktów, stworzonych przez organy międzynarodowe. W zamian proponuje on spojrzenie na akty prawne jako faktycznie wywołujące zamierzony efekt oraz faktycznie nieskuteczne⁶¹. To wywodzące się z socjologicznej wizji prawa podejście, ugruntowane w empirycznym badaniu rzeczywistości, rzuca nowe światło na ocenianie aktów prawnomiędzynarodowych. Mamy bowiem wiele przykładów norm niewiążących, które jednak często efektywnie wpływają na działania państw, jak choćby niektóre rezolucje Zgromadzenia Ogólnego ONZ bądź zalecenia WHO wydane na podstawie Międzynarodowych Przepisów Zdrowotnych. Z drugiej strony istnieje szereg norm niewątpliwie wiążących, do których państwa niekoniecznie się stosują, czego przykładem są rezolucje Rady Bezpieczeństwa ONZ w sprawie terroryzmu⁶². Jako czynniki zwiększające efektywność danego aktu, nawet formalnie niewiążącego, Nigel White wymienia jego wysoki poziom merytoryczny lub globalny konsensus dotyczący rozwiązań przez ten akt wprowadzanych. Szczególnie ta druga kwestia, nazywana przez autora legitymizacją normy, ma znaczenie dla potencjału katalizowania postępowania państw⁶³. Jakkolwiek niektóre poglądy White'a w tej kwestii mogą wydawać się zbyt daleko idące⁶⁴, to nie sposób nie zauważyć korzyści z badania poziomu legitymizacji norm rezolucji organizacji międzynarodowych. Jeżeli bowiem ten poziom można określić jako wysoki, wzrasta szansa na to, że państwa będą postępować zgodnie z dyspozycją danej normy. Dzięki odkrywaniu rezolucji o potencjale katalizowania rozwoju prawa międzynarodowego doktryna prawa międzynarodowego ma szansę szybciej oceniać kierunki rozwoju tego porządku prawnego.

⁶⁰ *In fact the line between „soft” and „hard” law is considerably blurred (...). The point is that institutional legal outputs are treated as law without seeking to find (at least outside of resolution) consistent practice or opinion juris.* Zob. tamże, s. 162.

⁶¹ Tamże, s. 164-168.

⁶² *Some declaratory texts of the UN General Assembly can have as much impact and, arguably, greater legitimacy than many law-creating decisions of the Security Council, even though they remain essentially as recommendations (...). This, arguably, has greater normative force than the badly drafted „legislative” resolutions of the Security Council, for example, on terrorism, where the lack of definition of terrorism has allowed states to interpret the broad ‘obligations’ contained in Resolution 1373 (2001) for their own purposes. Although the Security Council legislative resolutions are „binding” they, arguably, do not regulate state behaviour as much as the declaratory resolutions of the Assembly.* Zob. tamże, *The Law...*, s. 151-152.

⁶³ *Many resolutions cannot be attached to treaty obligations but they are drafted in the language of obligation, often by consensus or overwhelming majority with no clear objections to their status as laws, and are capable of achieving a high degree of compliance due to their legitimacy – either in terms of their fairness or the justness of their terms – or more simply, they serve a practical purpose in filling in significant vacuums or gaps within the international legal order.* Zob. tamże, *The Law...*, s. 161.

⁶⁴ Szczególnie te odnoszące się do słabości prawa zwyczajowego jako niewłaściwej metody uchwalania prawa. Por. H. Thirlway, *Professor Baxter’s Legacy: Still Paradoxical?*, „ESIL Reflections” 2017, vol. 6, no. 3.

Dopiero z tej perspektywy w pełni widać różnice między Rezolucją 15/9 oraz Rezolucją 48/13. Rezolucja 15/9 wydana została po uchwaleniu podobnego aktu przez Zgromadzenie Ogólne ONZ, przyjętego bez głosu sprzeciwu. W efekcie Rezolucja 15/9 wyrażała opinię niemal całej społeczności międzynarodowej. Jej twórcy mogli się więc spodziewać, że ich rekomendacje trafią na podatny grunt. Zostało to wzmocnione większą fachowością tekstu rezolucji. Wykorzystanie nomenklatury z MPPGSiK przy jednoczesnym podkreśleniu nierozzerwalnych związków między dostępem do wody oraz prawami osobistymi nie było tylko eleganckim zabiegiem stylistycznym. Dzięki takim sformułowaniom Radzie udało się uchwycić „przenikalność” reżimów z MPPGSiK oraz MPPOiP (Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych), a także jednocześnie utrzymać spójność ujęcia prawa do wody w ramach ONZ, gdyż w podobny sposób wypowiadał się wcześniej – znacznie bardziej ekspercki aniżeli polityczny – Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych⁶⁵. Na koniec należy przypomnieć, że Rezolucja 15/9 zawierała szereg praktycznych wskazówek odnośnie do sposobu realizacji prawa do wody przez organy państwowe, które razem nawiązywały do postulatu szerokiej partycypacji w cyklu hydrospołecznym. Jednoznacznie stwierdzić można, że ten akt prawny w dużej mierze spełniał przesłanki efektywności w rozumieniu White’a. Co istotne, z perspektywy czasu można ocenić, że połączone rezolucje RPCz oraz ZO wywarły znaczący wpływ na prawo międzynarodowe, a także w widoczny (choć niestety niewystarczający) sposób zmieniły współczesną rzeczywistość⁶⁶.

Biorąc pod uwagę rozpatrywane powyżej kryteria, inaczej wyglądały okoliczności powołania Rezolucji 48/13. Akt o prawie człowieka do czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska wydała najpierw Rada Praw Człowieka, a następnie zrobiło to Zgromadzenie Ogólne ONZ⁶⁷. Jednakże trudno uznać, że w tej kwestii istnieje zgoda społeczności międzynarodowej. Pośrednio zaś można odczytywać fiasko szczytu klimatycznego w Glasgow⁶⁸ jako wyraz niewielkiego poważania dla niedawno wydanego przez RPCz aktu. Gdyby bowiem państwa zgromadzone na COP26 realnie uważały prawo człowieka do środowiska za obowiązujące, ich motywacja do powstrzymania

⁶⁵ Komentarz Generalny KPGSiK nr 15 z dnia 20 stycznia 2003 r. dotyczący prawa do wody (art. 11 i 12), E/C.12/2002/11. Zob. także S. Kucharski, *Studium...*, s. 53-57.

⁶⁶ Por. *Statement by the Special Rapporteur on the Human Rights to Safe Drinking Water and Sanitation, Leo Heller*, 28 VII 2020, [online] <https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=26116&LangID=E>, 2 IV 2022.

⁶⁷ Rezolucja 76/300 Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 28 lipca 2022 r. dotycząca prawa do czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska, sygn. A/RES/76/300.

⁶⁸ *COP26 Closes with „Compromise” Deal on Climate, But It’s Not Enough, Says UN Chief*, news.un.org, 13 XI 2021, [online] <https://news.un.org/en/story/2021/11/1105792>, 2 IV 2022; D. Waszkow, L. Gonzalez, C. Gajjar [et al.], *COP26: Key Outcomes From the UN Climate Talks in Glasgow*, wri.org, 17 XI 2021, [online] <https://www.wri.org/insights/cop26-key-outcomes-un-climate-talks-glasgow>, 2 IV 2022. Najbardziej krytykowaną kwestią odnośnie do konkluzji kończących szczyt klimatyczny w Glasgow było zmienienie w ich tekście sformułowania „odejście od węgla” na „ograniczenie” (ang. „phase-down” zamiast „phase-out”), co zostało osiągnięte dzięki dyplomatycznej ofensywie państw wciąż opierających swoje gospodarki na spalaniu węgla kamiennego, przeprowadzonej w ostatnich momentach szczytu.

zmian klimatu byłaby większa. Podobnie trudno opisać rezolucję z października 2021 roku jako „fachową”. Używa ona mało konkretnego języka, nie odnosi się do debaty w sprawie umiejscowienia prawa do środowiska w istniejącym porządku, nie formułuje praktycznych wskazówek dla organów mogących to prawo implementować. Z takiej perspektywy wszelkie prognozy odnośnie do przyszłej efektywności Rezolucji 48/13 są niestety pesymistyczne. Wypowiedź D. Boyda, cytowaną na początku niniejszego artykułu, należy uznać za zbyt daleko idącą – Rezolucja 48/13 RPCz o prawie człowieka do czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska nie stanie się raczej katalizatorem rozwoju prawa zwyczajowego w sposób porównywalny z Rezolucją 15/9 RPCz o prawie do wody i właściwych warunków sanitarnych.

Porównanie powyższych rezolucji pokazuje przede wszystkim, jak bardzo drobne szczegóły w treści aktów prawnych mogą zaważyć na ich przyszłej efektywności. Właściwy wybór momentu historycznego oraz celne sformułowania dodały znaczenia niewiążącej Rezolucji 15/9, podczas gdy brak tych cech prawdopodobnie odbierze Rezolucji 48/13 efektywność. Nie znaczy to, że prawo człowieka do czystego, zdrowego oraz zrównoważonego środowiska czeka wyłącznie zapomnienie, podczas gdy prawo do wody będzie silniej przekształcać rzeczywistość społeczną. W ciągu najbliższych dziesięcioleci pozycja obu norm może ulec wzmocnieniu, jak i osłabieniu, w zależności od nastrojów oraz działań społeczności międzynarodowej. Tytułem przykładu, szansą dla prawa człowieka do środowiska jest zabranie głosu w tej sprawie przez Zgromadzenie Ogólne, zaś hipotetyczną przeszkodę dla realizacji prawa do wody mogą stanowić przyszłe konflikty międzynarodowe na jego tle. Współczesny świat zyska na przestrzeganiu zarówno jednego, jak i drugiego prawa człowieka. Warto więc wierzyć, tak jak twórcy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 roku, że akt obecnie mało znaczący stanie się kiedyś podstawą nowego porządku.

BIBLIOGRAFIA

- Abdulkadir A.B., *An Expository Study of the Islamic Approach in the Jurisprudence to the Right to Healthful Environment*, „IIUM Law Journal” 2013, vol. 21, no. 1.
- Arden T., *Water for All? Developing a Human Right to Water in National and International Law*, „International and Comparative Law Quarterly” 2016, vol. 69, no. 4.
- Access to a Healthy Environment, Declared a Human Right by UN Rights Council*, „news.un.org” 2021, 8 X [online] <https://news.un.org/en/story/2021/10/1102582>.
- Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów przyjęta przez Zgromadzenie Unii Afrykańskiej dnia 28 czerwca 1981.
- Arabska Karta Praw Człowieka przyjęta przez Ligę Państw Arabskich dnia 22 maja 2004 r.
- Balcerzak M., *Podstawy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, Toruń 2017.
- Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2002.
- Berge J. van den, Boelens R., Vos J., *How the European Citizens’ Initiative „Water and Sanitation is a Human Right!” Changed EU Discourse on Water Services Provision*, „Utrecht Law Review” 2020, vol. 16, no. 2.

- Boyd D, *Catalyst for Change. Evaluating Forty Years of Experience in Implementing the Right to a Healthy Environment*, [w:] *The Human Right to a Healthy Environment*, red. J.H. Knox, R. Pejani, Cambridge 2018.
- Bratspies R., *Do We Need A Human Right to a Healthy Environment?*, „Santa Clara Journal of International Law” 2015, vol. 31, no. 13.
- Bratspies R., *Reasoning Up to Human Rights: Environmental Rights as Customary International Law*, [w:] *The Human Right to a Healthy Environment*, red. J.H. Knox, R. Pejani, Cambridge 2018.
- Brodecki Z., Konopacka M., Brodecka-Chamera A., *Komparatystyka kultur prawnych*, Warszawa 2010.
- Budds J., Linton J., *The hydrosocial Cycle: Defining and Mobilizing a Relational-dialectical Approach to Water*, „Geoforum” 2014, nr 57.
- Cavallo G.A., *The Human Right to Water and Sanitation: From Political Commitments to Customary Rule?*, „Pace International Law Review” 2012, vol. 3, no. 5.
- Clark C., *Fundamentalne znaczenie wspólnoty w realizacji prawa do wody. Przykład Republiki Południowej Afryki*, [w:] *Prawo do wody. W perspektywie politycznej, gospodarczej i społecznej*, red. F. Sultana, A. Loftus, tłum. K. Makaruk, Warszawa 2012.
- Climate Change 'Biggest Threat Modern Humans Have Ever Faced', World-Renowned Naturalist Tells Security Council, Calls for Greater Global Cooperation*, un.org, 23 II 2021, [online] <https://www.un.org/press/en/2021/sc14445.doc.htm>.
- Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, red. R.K. Pachauri, L.A. Meyer, Cambridge 2014.
- Collins L., *Are We There Yet? The Right to Environment in International and European Law*, „The McGill International Journal of Sustainable Development Law and Policy” 2007, vol. 3, no. 2.
- COP26 Closes with „Compromise” Deal on Climate, But It’s Not Enough, Says UN Chief*, news.un.org, 13 XI 2021, [online] <https://news.un.org/en/story/2021/11/1105792>.
- Dodatkowy Protokół do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka dotyczący praw ekonomicznych, społecznych i kulturalnych, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Państw Amerykańskich dnia 17 listopada 1988.
- Daly E., May J.R., *Learning from Constitutional Environmental Rights*, [w:] *The Human Right to a Healthy Environment*, red. J.H. Knox, R. Pejani, Cambridge 2018.
- Dembour M.B., *What Are Human Rights? Four Schools of Thought*, „Human Rights Quarterly” 2010, vol. 32, no. 1.
- Domaradzki S., Khvostova M., Pupovac D., *Karel Vasak’s Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse*, „Human Rights Review” 2019, vol. 20, no. 1.
- Dupuy P.-M., *Formation of Customary International Law and General Principles*, [w:] *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, red. D. Bodansky, J. Brunnée, E. Hey, Oxford 2012.
- Dwinnel A., Olivera M., *The Water is Ours Damn it! Water Commoning in Bolivia*, „Community Development Journal” 2014, vol. 49, no. S1.

- Farge E., *UN Declares Access to a Clean Environment a Human Right*, reuters.com, 8 X 2021, [online] <https://www.reuters.com/business/environment/un-passes-resolution-making-clean-environment-access-human-right-2021-10-08/>.
- Farge E., Abnett K., Volcovici V., *Clean Environment Could Become U.N. Human Right. Not So Fast, Say U.S., Britain*, reuters.com, 5 X 2021, [online] <https://www.reuters.com/business/environment/clean-environment-could-become-un-human-right-not-so-fast-say-us-britain-2021-10-05>.
- Franciszek, *Encyklika Laudato Si'*, Watykan 2015.
- Friedrich J., Ge M., Pickens A., *This Interactive Chart Shows Changes in the World's Top 10 Emitters*, wri.org, 10 XII 2020, [online] <https://www.wri.org/insights/interactive-chart-shows-changes-worlds-top-10-emitters>.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, *The Water-Energy-Food Nexus. A New Approach in Support of Food Security and Sustainable Agriculture*, Rome 2014.
- Gibson J.M., *Environmental Determinants of Health*, [w:] *Chronic Illness Care*, red. T. Daaleman, M. Helton, Cham 2018.
- Gliszczyńska-Grabias A., *Rada Praw Człowieka – kompetencje i funkcjonowanie*, [w:] *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*, red. R. Wieruszewski, Warszawa 2017.
- Gurgul A., *Huragan „Ida” uderzył w Luizjanę. Około miliona ludzi nie ma prądu, jest pierwsza ofiara śmiertelna*, wyborcza.pl, 30 VIII 2021, [online] <https://wyborcza.pl/7,177851,27508962,huragan-ida-uderzyl-w-luizjane-kilkaset-tysiecy-ludzi-nie-ma.html>.
- Hough P., *Environmental Security: An Introduction*, Abingdon 2021.
- The Human Right to a Clean and Healthy Environment: 6 Things You Need to Know*, news.un.org, 15 X 2021, [online] <https://news.un.org/en/story/2021/10/1103082>.
- Jiménez S.H., López Pacheco J.A., *Derechos humanos y bienes comunes. Conflictos socioambientales en Colombia*, „Descatos” 2016, no. 51.
- Joseph S., *Extending the Right to Life Under the International Covenant on Civil and Political Rights: General Comment 36*, „Human Rights Law Review” 2019, vol. 19, no. 1.
- Komentarz Generalny KPGSiK nr 3 z dnia 14 grudnia 1990 r. dotyczący charakteru zobowiązań państw-stron (art. 2 ust. 1), E/1991/23.
- Komentarz Generalny KPGSiK nr 15 z dnia 20 stycznia 2003 r. dotyczący prawa do wody (art. 11 i 12), E/C.12/2002/11.
- Konwencja o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska sporządzona w Aarhus dnia 25 czerwca 1998 r., Dz.U. 2003 nr 78 poz. 706.
- Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., Dz.U. 1991 nr 120 poz. 526.
- Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 16 grudnia 2006 r., Dz.U. 2012 poz. 1169.
- Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r., Dz.U. 1982 nr 10 poz. 71.
- Koumparou D., *The Right of Thirst: Water as a Human Right and as a Commons*, „Global NEST Journal” 2018, vol. 20, no. 3.

- Kucharski S., *Studium opinii Komitetu Praw Człowieka ONZ nr 2728/2016, w sprawie Teitiota v. Nowa Zelandia*, praca magisterska, Uniwersytet Jagielloński 2021.
- Kuźniak B., *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka jako akt prawny w obszarze prawa międzynarodowego*, [w:] *70 lat Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, red. M. Florczak-Wątor, M. Kowalski, Kraków 2019.
- Kuźniak D., *Prawo do zdrowego środowiska jako konstytucyjnie gwarantowane prawo podmiotowe*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 3(61).
- La Viña A.G.M., *The Right to a Sound Environment in the Philippines: The Significance of the Minors Oposa Case*, „Review of International, European and Comparative International Environmental Law” 2006, vol. 3, no. 4.
- Lewis B., *Environmental Rights or Right to Environment? Exploring the Nexus between Human Rights and Environmental Protection*, „The Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law” 2012, vol. 8, no. 1.
- McGrath M., *Climate Change: Huge Toll of Extreme Weather Disasters in 2021*, bbc.com, 27 XII 2021, [online] <https://www.bbc.com/news/science-environment-59761839>.
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977 nr 38 poz. 169.
- Miller R.W., *Climate Change, Catholic Social Teaching, and Human Rights*, „Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society” 2020, vol. 6, no. 1.
- Murphy L., *Iraq's Constitutional Mandate to Justly Distribute Water: The Implications of Federalism, Islam, International Law and Human Rights*, „George Washington International Law Review” 2010, vol. 42, no. 4.
- Ndeunyema N., *Unmuddying the Waters: Evaluating the Legal Basis of the Human Right to Water Under Treaty Law, Customary International Law, and the General Principles of Law*, „Michigan Journal of International Law” 2020, vol. 41, no. 1.
- Observations by the United States of America on the Relationship between Climate Change and Human Rights*, [online] <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/ClimateChange/Submissions/USA.pdf>.
- Popkin B.M., D'Anci K.E., Rosenberg I.H., *Water, Hydration, and Health*, „Nutrition Reviews” 2010, vol. 68, no. 8.
- Powódź w Niemczech. „Katastrofa Narodowa”*, dw.pl, 16 VII 2021, [online] <https://p.dw.com/p/3wYav>.
- Rataj M., Holewa-Rataj J., *Analiza zmian jakości powietrza Małopolski w latach 2012–2020*, „Nafta-Gaz” 2020, nr 11.
- Rezolucja 15/9 Rady Praw Człowieka ONZ z dnia 30 września 2010 r. dotycząca praw człowieka i dostępu do wody pitnej i urządzeń sanitarnych, sygn. A/HRC/RES/15/9.
- Rezolucja 48/13 Rady Praw Człowieka ONZ z dnia 8 października 2021 r. dotycząca praw człowieka do czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska, sygn. A/HRC/48/13.
- Rezolucja 64/292 Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 28 lipca 2010 r. dotycząca prawa człowieka do wody i warunków sanitarnych, sygn. A/RES/64/292.
- Rezolucja 76/300 Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 28 lipca 2022 r. dotycząca prawa do czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska, sygn. A/RES/76/300.

- Rudolf B., *United Nations Commission on Human Rights/United Nations Human Rights Council*, [w:] *Max Planck Encyclopedias of International Law*, red. A. Peters, R. Wolfrum, Oxford 2022.
- Savaresi A., *The UN HRC Recognizes the Right to a Healthy Environment and Appoints a New Special Rapporteur on Human Rights and Climate Change. What Does It All Mean?*, ejiltalk.org, 21 X 2021, [online] <https://www.ejiltalk.org/the-un-hrc-recognizes-the-right-to-a-healthy-environment-and-appoints-a-new-special-rapporteur-on-human-rights-and-climate-change-what-does-it-all-mean/>.
- Schermers H.G., Blokker N., *International Institutional Law*, Leiden 2011.
- Shelton D., *Human Rights and the Environment: What Environmental Rights Have Been Recognized?*, „Denver Journal of International Law and Policy” 2006, vol. 35, no. 1.
- Statement by the Special Rapporteur on the Human Rights to Safe Drinking Water and Sanitation, Leo Heller*, 28 VII 2020, [online] <https://www.ohchr.org/en/statements/2020/07/10th-anniversary-recognition-water-and-sanitation-human-right-general-assembly?Lang-ID=E&NewsID=26116>.
- Surma K., *The UN's Top Human Rights Panel Votes to Recognize the Right to a Clean and Sustainable Environment*, insideclimatenews.org, 7 X 2021, [online] <https://insideclimatenews.org/news/07102021/human-rights-panel-right-to-clean-sustainable-environment/>.
- Waskow D., Gonzalez L., Gajjar C. [et al.], *COP26: Key Outcomes From the UN Climate Talks in Glasgow*, wri.org, 17 XI 2021, [online] <https://www.wri.org/insights/cop26-key-outcomes-un-climate-talks-glasgow>.
- World Commission on Environment and Development, *Our Common Future, From One Earth to One World*, Genewa 1982.
- White N., *The Law of International Organizations*, Manchester 2012.
- Wyrozumska A., Czapliński W., *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2014.
- W trosce o ziemię i ludzi*, „Academia. Magazyn Polskiej Akademii Nauk” 2019, nr 1(6), Zmiany Klimatu Wyd. Spec.
- Yeung J., Mitra E., *India Lashed by Strongest Cyclone to Ever Hit West Coast as it Reels from Covid Disaster*, cnn.com, 16 VII 2021, [online] <https://www.cnn.com/2021/05/18/india/india-cyclone-tauktae-covid-monsoon-intl-hnk/index.html>.
- Zengarini L., *Pope Francis: A Healthy Environment is Right of Every Human Being*, vaticannews.va, 29 IX 2021, [online] <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2021-09/francis-healthy-environment-human-right.html>.

Szymon KUCHARSKI – doktorant II roku w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, w dyscyplinie nauk prawnych. Pracuje nad rozprawą doktorską dotyczącą akomodacji zjawiska migracji klimatycznych w prawie międzynarodowym. Praca magisterska *Studium opinii Komitetu Praw Człowieka ONZ nr 2728/2016, w sprawie Teitiota v. Nowa Zelandia*, częściowo wykorzystana w niniejszym artykule, zdobyła wyróżnienie w XXIII edycji konkursu MSZ na najlepszą pracę magisterską w 2021 roku.